

УДК 37.017.924

Сегеда Н.А.

**ЛЮДИНОТВОРЧА СУТНІСТЬ
ПРОФЕСІЙНОЇ САМООСВІТИ ВИКЛАДАЧА
В КОНТЕКСТІ КРЕАТИВНО-АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ**

Постановка проблеми. У суспільстві формується стійке і довгочасне замовлення на яскраву, фізично і духовно розвинену особистість, ініціативну і своєрідну, творчу і високопрофесійну, здатну до життєдіяльності в різних та нових професійних і соціокультурних умовах. У зв'язку з цим стає актуальною проблема *формування нових підходів гуманітарного змісту*, що обумовлюють наукову рефлексію розвитку складних і розгалужених систем теоретичного і практичного людинознавства, спрямованих на забезпечення особистості технологіями успішного професійного становлення і досягнення суспільно і індивідуально значущих результатів життєтворчості.

Акмеологічний підхід в сучасній гуманістиці достатньо яскраво представлено в працях С.Вершловського, В.Воронцової, Н.Гузій, Н.Кузьминої, А.Кузьмінського, В.Сластьоніна та ін. Необхідність обґрунтування основних підходів щодо розкриття сутності поняття “креативність” та її вивчення переконливо доведена в працях відомих педагогів та психологів – В.Андрєєвої, Є.Князева, В.Моляко, А.Козирєвої, О.Ніколенко, Л.Оніщук, С.Сисоєвої, Д.Богоявленської,

Л.Орбелі, Л.Єрмолаєвої-Томіної. Проте, **аналіз останніх досліджень і публікацій** щодо застосування креативно-акмеологічного підходу до висвітлення людинотворчої сутності професійної самоосвіти вказує на те, що його наукова рефлексія не дістала достатнього теоретичного обґрунтування.

Мета дослідження. Розглянути креативно-акмеологічний підхід як засіб людинотворення в процесі професійної самоосвіти викладача. **Завдання статті** полягають у розкритті акмеологічного призначення внутрішніх зв'язків основних характеристик креативності з людинотворчим змістом професійної самоосвіти викладача.

Результати дослідження та їх обговорення. Соціальний запит суспільства на професіонала, здатного навчатись протягом життя в умовах жорсткої конкуренції на ринку праці та розвитку інформаційної цивілізації, виявив потребу наукового забезпечення практики безперервної (загальнокультурної і спеціальнопрофесійної) освіти. Зазначені тенденції актуалізували наукове оформлення акмеології, предметом вивчення якої є сукупність багатозмістовних факторів, властивих зрілій особистості та пов'язаних з її розвитком і реалізацією творчого потенціалу засобами освіти і самоосвіти; формування індивідуальної стратегії життєтворчості; становлення методології високопродуктивної професійної діяльності [3; 4; 5].

Метою особистісно орієнтованої гуманної освіти в умовах розвитку української державності є підтримка і розвиток людини, створення для неї умов опанування механізму саморозвитку та самоосвіти на різних етапах, у різних сферах життєдіяльності. Сутнісною характеристикою освітнього процесу є взаємообумовлені засвоєння визначених суспільством рівнів культурної спадщини та індивідуальний розвиток особистості. Зазначений процес є оптимальним, коли діяльність його суб'єктів відповідає тенденціям культури, притаманним актуальному рівню суспільного розвитку. Світовою

й вітчизняною парадигмою освітніх процесів є обумовленість їх мета-завданням – ставленням до Людини як найвищої цінності цивілізації. Виконання культурного призначення освіти можливе лише за умови методологізації процесу становлення особистості, що вказує на актуалізацію формування нових підходів гуманітарного змісту. Процес гуманізації освіти не зводиться до збільшення обсягу знань. Суть його полягає у цілеспрямованій орієнтації освітнього процесу на особистість, розвиток її творчих якостей. Гуманізація освіти обумовлює спрямованість на унікальність кожної людини, вільний розвиток духовного потенціалу, формування цілісності його культури. Фундаменталізація неперервної професійної освіти викладача передбачає глибину загальнофілософських, загальнокультурних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, вдосконалення структури наукової підготовки, високий рівень теоретичних узагальнень й разом з тим професійну актуалізацію здобутих знань, умінь й навичок, що піднімає на новий рівень питання професійної самоосвіти.

Проблема самоосвіти індивіда у соціальному середовищі, а саме – у професійній сфері життєдіяльності, входить до кола питань, що пов'язані з життєвим шляхом людини, смыслом її життя, свободою вибору, засобами самоздійснення, творчим характером діяльності, тобто вічних проблем людини, гуманізму та виховання. Ці категорії проходять крізь усю історію гуманістичного знання і зберігають актуальність у сучасній педагогічній науці, концентруючись навколо необхідності вивчення і з'ясування сутності самоосвіти вчителя у професійній діяльності та механізму і шляхів його опанування майбутніми фахівцями педагогічної справи. Тому проблема підготовки майбутнього викладача до професійної самоосвіти набуває особливого значення. Вивчення феномену професійної самоосвіти викладача дозволило розглянути індивідуальні характеристики креативності як тієї категорії, що відбиває його “акмеологічне призначення”.

Сучасне гуманітарне знання має багато визначень самоосвіти, які не є суперечливими. Їх різноманітність пояснюється складним, багатоплановим процесом, який має безліч аспектів аналізу. У процесі еволюції поняття “самоосвіта” в поле зору дослідження потрапляють такі категорії, як індивідуальність особистості, її суперечливість і цілісність, розпредметність і опредметнення, культура, свобода, самодіяльність, вибір, самопізнання, самосвідомість, життєтворчість та інші, генезис яких закладений в екзистенціальних та антропологічних філософських концепціях розвитку особистості. Для уникнення спрощеного підходу до її використання вважаємо за необхідне виокремити кілька ґрунтовних положень, що вказують на акмеологічну сутність цього феномену.

Самоосвіта характеризується як єдиний процес розвитку (творення) самої людини в якості суб’єкта творчої діяльності. Творчість є ціннісно-процесуальним феноменом, найважливішими характеристиками якого є самовиробництво, саморозвиток сутнісних сил та здібностей людини. Проблема самоосвіти в професійній діяльності розглядається сучасними науковцями в контексті досліджень педагогіки і психології професійного розвитку [4; 5]. Останній є основоположною і органічною складовою загального розвитку особистості і в певних періодах найбільш виразно характеризується: формуванням здатності до свідомого вибору професії – в період професійної орієнтації учнівської молоді середнього і старшого віку; успішністю оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками під час професійного навчання за обраними професіями; усвідомленням професійного плану самоосвіти особистості випускниками професійних навчальних закладів; досягненням професійної придатності; суспільно-професійним успіхом [9, с. 6]. Запропонована концепція дає підстави стверджувати, що підготовка до професійної самоосвіти та формування відповідної індивідуально-творчої технології може і повинне здійснюватись під час професійного навчання.

Акмеологічне призначення самоосвіти у професійно-педагогічній сфері життєдіяльності акцентує на тому, що системоутворювальною ознакою професійної самосвідомості викладача є самосприйняття – уявлення про роль власного Я в професійних подіях. Суб'єктність викладача виявляється в бажанні і здатності постійно аналізувати, корегувати і вдосконалювати власне професійне зростання. Необхідною передумовою і підґрунтям розвитку суб'єктності є включення майбутнього викладача в діалог зі своєю особистістю і професійною сутністю, поєднання з педагогічною реальністю. Результатом цього процесу має бути формування готовності до систематичного особистісного і професійного саморозвитку, гуманістична спрямованість якого повинна коректуватись професійною “Я – МИ концепцією” і визначатись потенціалом самоосвітньої діяльності.

У процесі самоосвіти людина здійснює своєрідний “самовнесок” в особистість, залишаючи у власній свідомості образ смислів. Людинотворча сутність професійної самоосвіти викладача вказує на необхідність дослідження проблеми розвитку креативності як комплексної інтегральної особистісної якості акмеологічного призначення. Необхідність обґрунтування основних підходів щодо розкриття сутності поняття “креативність” та її вивчення переконливо доведена в працях відомих педагогів та психологів: В.Андрєєвої, Є.Князева, В.Моляко, А.Козирєвої, Н.Лимонової, Б.Нікітіної, О.Ніколенко, Л.Оніщук, С.Сисоєвої, О.Феоксистової, Д.Богоявленської, В.Дружиніної, Л.Орбелі, Л.Єрмолаєвої-Томіної. Е.Фромм визначав креативність як здатність дивуватися та пізнавати, вміння знаходити рішення у нестандартних ситуаціях, спрямованість на відкриття нового та можливості до глибокого усвідомлення свого досвіду [8, с. 498]. В дослідженнях К. Роджерса креативність розглядається як здатність продукувати унікальні ідеї, результати, засоби вирішення усіх життєвих

проблем [7, с. 570]. Креативність є однією з найважливіших, пов'язаних з оптимальною психологічною зрілістю характеристик повноцінно функціонуючої людини, яка реалізує свій потенціал, рухається у напрямку повного пізнання самої себе та сфери своїх переживань. Долаючи зовнішньо спрямовані обмеження та стандарти, креативна особистість здатна продукувати нові незвичайні ідеї, відхилятися у мисленні від традиційних схем, швидше вирішувати проблемні ситуації.

Історіографія вказує на наступні характеристики цього феномену: креативність – здатність адаптивно реагувати на необхідність у нових підходах та нових продуктах, яка дозволяє усвідомлювати нове, незвичайне у бутті, хоча й сам процес має як свідомий, так і несвідомий характер [7, с. 563]; специфічними властивостями креативного процесу є оригінальність, спроможність, валідність; підвищене сприймання фактів, концепцій, гіпотез, відносна відкритість у відношенні до власних переживань, імпульсів, фантазій; найбільш яскраво виявляється у нестандартності, нешаблонності мислення, відсутності страху перед чужим авторитетом, здатності протистояти стійким переконанням, поглядам, точкам зору.

У вітчизняній психологічній науці поняття “креативність” розглядається більшістю авторів як творчі можливості людини, як здатність народжувати багатство різноманітних ідей у нерегламентованих умовах діяльності [7, с. 226]; особлива якість (стійка властивість) людського індивідууму, яка зумовлює здатність виявляти соціально значущу творчу активність [8, с. 683]; пошуково-перетворювальне відношення особистості до дійсності, яке виявляється у пошуково-перетворювальній активності; глибока особистісна властивість, що виявляється в оригінальній постановці проблеми, сповненої особистісним смислом [2, с. 25]. Отже, вітчизняні психологи та педагоги наголошують на таких ознаках креативності: відкритість у відношенні до досвіду –

чуттєвість до нових проблем; широта категоризації – віддаленість асоціативного ряду; швидкість мислення – здатність переходити достатньо швидко від однієї категорії до іншої; оригінальність мислення – самостійність, незвичайність, кмітливість.

Останнім часом проблему творчих здібностей підводять до проблеми творчої особистості та розглядають креативність як комплексну особистісну категорію (Д.Богоявленська, А.Брушлінський, В.Дружинін, В.Козленко, О.Лук, П.Нечаєв, Л.Орбелі, А.Дж.Танненбаум та інші). Згідно позиції цих досліджень, творчі здібності є утворенням від інших якостей особистості. Відомі психологи та педагоги стверджують, що творчих здібностей, як вони є, не існує. Є особистість, яка має творчу мотивацію та креативні властивості. За твердженнями Д.Б.Богоявленської, креативність все частіше розглядається у науковій літературі як інтегративна особистісна якість [2, с. 7].

Розглядаючи креативність як інтегральну, багатогранну характеристику особистості, виникає питання про її структурні елементи, які в комплексі забезпечують акмеологічне призначення професійної самоосвіти викладача та відбивають її людинотворчу сутність. Логічна структура даного феномену включає систему креативних властивостей та здібностей особистості. Вона є своєрідним та унікальним поєднанням мотиваційних, емоційних, інтелектуальних, естетичних, екзистенціальних, комунікативних і креативних якостей, котрі в комплексі індексують творчу стилістику поведінки, забезпечують продуктивність, новизну, унікальність засобів, результат діяльності, схильність та готовність до конструктивних перетворень у різних сферах життєдіяльності. Безпосередньо, в процесі професійної самоосвіти викладача як творчої діяльності, вказані вище особливості розвиваються найбільш повноцінно та гармонійно, створюючи, таким чином, модель креативних властивостей, яка має умовне структурування: мотиваційно-

креативні особливості – інтерес, потреба у саморозвитку, творча позиція; емоційно-креативні особливості – емпатія, емоційний тезаурус, експресивна емоційність; інтелектуально-креативні властивості та здібності – інтуїція, здатність до перетворень, поліфонічність, багатофакторність інтелектуальних процесів, передбачення, уява; естетичні креативні властивості та здібності – естетична емпатія, почуття форми, почуття стилю, почуття гумору.

У вивченні професійної самоосвіти викладача можливим, на нашу думку, є виокремлення складових креативності, що визначають її людинотворчу сутність: інтересу (мотиваційно-креативних особливостей), емпатії, експресивної емоційності (емоційно-креативних особливостей), уяви, інтуїції (інтелектуально-креативних особливостей) та чуттєвої сфери особистості, пов'язаної з естетичними креативними властивостями та здібностями.

У людини, яка відчуває емоцію інтересу, виникає бажання досліджувати, розширювати досвід шляхом включення нової інформації та звертатися до об'єкта з іншого боку, який викликав інтерес. Інтерес – це один з генетично ранніх проявів креативних якостей особистості і, водночас, мотиваційне джерело розвитку творчих здібностей. В структурі креативності емоційні особливості посідають одне з центральних місць. Саме емоційні переживання та враження є основою виникнення всіх креативних якостей особистості, що в комплексі з емоційними властивостями забезпечують продуктивність, унікальність та новизну процесу професійної самоосвіти.

Згідно поглядів Є. Басіна, творчі особистості часто ідентифікують себе з іншими особистостями та легко змінюють ролі, що є свідченням кореляції творчості з високим рівнем емпатії та емоційної експресії [1, с. 28]. Емпатія – універсальна творча здібність, яка веде до осягнення емоційного світу іншої людини та являє собою вчуття в події, явища,

об'єкти мистецтва на основі переживання певних станів, які виникають у процесі творчої діяльності. У безпосередньому зв'язку з емпатією знаходиться творча уява, яку розглядають як діяльність, що віддзеркалює багатства знань та вражень, здобутих людиною та перетворених у власній свідомості. Механізм уяви стрижневий у творчій діяльності, оскільки він дозволяє домислити те, чого не існує в дійсності, охопити своєю фантазією певні часові та просторові феномени, компенсуючи недостатню в реальності семантичну та естетичну інформацію. Сутність уяви можна висловити: уява – це психічний процес, який перетворює елементи перцептивного, емоційно-чуттєвого та абстрактно-логічного досвіду індивіда в суб'єктивно-нові поєднання.

Інтуїція є необхідним, внутрішньо зумовленим природою творчості моментом виходу за межі стереотипів, зокрема, логічних програм пошуку вирішення завдання. Зв'язок інтуїції з уявою підкреслено вченим Дж. Бройлер, який стверджує, що уява дозволяє нам представити одразу частину фізичного світу у вигляді наявної картини, у прояві певних її деталей; інтуїція несподівано розкриває нам в якомусь внутрішньому осяянні глибини реальності, вона є можливостями, органічно притаманними розуму [6, с. 187]. Критерієм роботи механізму інтуїції є гармонія створюваного, а перетворення зразків та думок здійснюються під контролем почуття гармонії за матеріалами, які зберігаються у пам'яті (думки, почуття, продукти роботи уяви насичені певним енергопотенціалом). Цей механізм притягує до себе інформацію та енергію до тих пір, доки вони не почнуть набувати критичної ваги. В результаті цього вони перетворюються в новий образ чи думку або систему думок.

Однією з основних систем, що забезпечують активні творчі форми життєдіяльності людини є емоційна сфера – конкретна система поглядів та переконань, яка постійно збагачується, змінюється і, водночас, зберігається; вона створює певну стійкість [8, с. 24]. Спираючись на

закони загального емоційного знаку й емоційної реальності уяви, ми можемо зазначити, що сам процес людської діяльності викликає в особистості певні емоції, але, з іншого боку, емоційні стани індивіда впливають на його діяльність. Вони не тільки обумовлюють діяльність, але й самі зумовлюються нею. Сам характер емоцій, їх основні властивості і побудова емоційних процесів певною мірою залежать від діяльності. У свою чергу, емоції суттєво впливають на хід діяльності. Як форма прояву потреб особистості, емоції виступають в якості внутрішніх спонукань до діяльності. Ці внутрішні спонукання, які висловлюються в почуттях, зумовлені реальним відношенням індивіда до навколишнього світу. Тут ми бачимо взаємозворотній зв'язок між творчою діяльністю та емоціями: за допомогою різних емоцій ми впливаємо на творчий процес індивіда, активізуючи при цьому кардинальні креативні якості. В процесі творчої діяльності виникають певні емоції, що охоплюють всі інші психічні явища, впливаючи на них з різних боків. Кожна емоція залишає слід у свідомості людини та зберігається саме в ній. Повторення одних й тих самих емоцій призводить до виникнення почуття. Між емоціями та почуттями існують складні взаємовідносини. Почуття виявляють себе через емоції, а емоції, що соціалізуються, здатні перетворюватись у почуття, в яких ще більше, ніж в емоціях, виявляється особистість, її соціальні установки та інтереси, потреби та смаки. Узагальнюючи емоційні відображення та поняття людини, почуття пов'язуються з високими потребами та мотивами діяльності, виконуючи саморегулюючі функції на особистісному та соціально-психологічному рівнях. Емоції та почуття іманентно присутні у процесі професійної самоосвіти, водночас вони виявляють його мотивацію, цілі (радість відкриття), що вказує на гедоністичні джерела цього феномену.

Таким чином, у процесі самоосвітньої діяльності людина живе особливим життям. З одного боку, вона концентрує в собі весь

накопичений нею емоційний і культурний досвід, з другого – вона виконує необхідну селекцію, при цьому збагачуючи його та створюючи джерело нового досвіду. Взаємодія всіх зазначених вище психічних процесів призводить до цілісного розвитку властивостей, які визначають людинотворчу сутність професійної самоосвіти викладача.

У процесі професійної самоосвіти, як діяльності особистісного самотворення, людина переживає певні стани, на основі яких відбувається “вчуття” в події, явища, смисли об’єктів пізнання тощо. Внаслідок такого переживання виникають різні емоції, які, в свою чергу, здатні відбиватися на внутрішньому стані людини, викликаючи при цьому різноманітні асоціації, уявлення, образи. В свідомості індивіда відбувається синтез та творчі перебудови сприйняття в суб’єктивно-нові поєднання у відповідності до принципів художнього духовно-практичного освоєння світу. Самоосвіта обумовлює виникнення певного роду емоції, які є індикатором внутрішніх переживань особистості. Вони віддзеркалюють відношення викладача до самоосвітньої діяльності.

Ознайомлення з основними характеристиками креативності дозволяє провести внутрішні взаємозв’язки між ними, які обумовлені використанням креативно-акмеологічного підходу до професійної самоосвіти викладача (інтерес – емпатія – емоція – уява – почуття – радість – успіх). Взаємодія всіх якостей веде до їхнього розвитку та зміцненню в структурі професійної самоосвіти як феномену людинотворчого змісту, а також цілісно впливає на формування творчих можливостей викладача та дозволяє характеризувати креативність як інтегральну якість особистості акмеологічного призначення, що спрямовує особистість на професійну самоосвіту як індивідуально-творчу технологію досягнення успіху в професійній діяльності і стабільності професійного становлення, як сукупності особистісних і професійних якостей, що набуває у свідомості фахівця своєї інтенційності.

Згідно креативно-акмеологічного підходу, кожна людина досягає “вершин” у своїй професії найбільш прийнятними, оптимальними для неї шляхами, серед яких розвиток креативності виводить на домінуючий рівень професійну самоосвіту, яка обумовлює стабільність і успішність професійного становлення викладача.

Висновки. Таким чином, використання креативно-акмеологічного підходу до вивчення професійної самоосвіти викладача вказує на те, що цей процес ґрунтується на самопізнанні індивідуального професійно-педагогічного потенціалу; спрямованості особистості на професійну самоосвіту, як творчу діяльність, обумовлену потребою успіху в професійній сфері життєдіяльності; досягненні професійної компетентності, самоорганізації (як мобілізації власної мотивації, когнітивних та емоційно-чуттєвих ресурсів, поведінкової активності) та є людинотворчим за своєю сутністю.

У подальшому дослідженні планується актуалізація гедоністичного і практиологічного підходів у вивченні професійної самоосвіти в системі постдипломної освіти викладача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басин Е.Я. Двудликий Янус: о природе творческой личности / Е.Я. Басин. – М.: Магистр, 1996. – 171 с.
2. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству / Д.Б. Богоявленская // Новое в жизни, науке и технике. – М.: Знание, 1981. – С. 5 – 26. – (Серия: Педагогика и психология; № 10).
3. Бодалёв А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристика и условия достижения / А.А.Бодалёв. – М.: Флинта: Наука, 1998 – 168 с.
4. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія / Н.В. Гузій. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 243 с.

5. Кузьмина Н.В. Предмет акмеологии / Н.В.Кузьмина. – СПб.: Санкт-Петербургская акмеологическая академия, 1999. – 23 с.
6. Слово о науке: афоризмы, изречения, литературные цитаты / Сост. Е.С.Литенштейн. – М.: Знание, 1978. – 272 с.
7. Хоелл Л. Теории личности / Л.Хоелл, Д.Зиглер. – СПб: Изд-во Питер, 2000. – 608 с.
8. Щард К. Эмоции человека: пер. с англ. / К.Щард. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 777 с.
9. Чарнецькі К. Психологія професійного розвитку особистості: автореф. дис. На здобуття наукового ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 "назва спеціальності"/ К.Чарнецькі. – К., 1999. – 48 с.

АНОТАЦІЯ

Сегеда Н.А. Людинотворча сутність професійної самоосвіти викладача в контексті креативно-акмеологічного підходу. Дана стаття презентує авторське розуміння креативно-акмеологічного підходу і його змісту в дослідженні професійної самоосвіти викладача; креативності як інтегральної якості зрілої особистості, що визначає акмеологічне призначення професійної самоосвіти викладача та відбиває її людинотворчу сутність.

Ключові слова. Самоосвіта, професійна освіта, зміст освіти, креативно-акмеологічний підхід, особистість.

АННОТАЦИЯ

Сегеда Н.А. Человекотворческая сущность профессионального самообразования преподавателя в контексте креативно-акмеологического подхода. Статья презентует авторское понимание креативно-акмеологического подхода и его содержания в исследовании профессионального самообразования преподавателя; креативности как интегрального качества зрелой личности, которое определяет

акмеологическое предназначение профессионального самообразования преподавателя и отражает его человекотворческую сущность.

Ключевые слова. *Самообразование, профессиональное образование, содержание образования, креативно-акмеологический подход, личность.*

SUMMARY

Segeda N.A. Man-creative essence of a professional self-education in the context of creative-acmeological approach. The article deals with the author's understanding of creative-acmeological approach and its content in the research of teacher's professional self-education; creativity as the integral quality of adult personality, which is determines acmeological professional self-education of teacher and reflexes his human essence.

Key words. *Self-education, professional education, content of education, creative-acmeological approach, personality.*